Boekzaal der geleerde wereld

Chris Stolwijk, Sjraar van Heugten, Leo Jansen en Andreas Blühm (red.), m.m.v. Nienke Bakker, *De keuze van Vincent. Van Goghs Musée imaginaire*. Amsterdam: Van Goghmuseum/Antwerpen: Mercatorfonds, 2003. 319 p. ISBN 90-6155-550-1. € 44,90.

'Weinig westerse kunstenaars hebben zo uitvoerig opgetekend wat ze mooi of lelijk vonden in de kunst. Van Goghs hartstocht voor kunst en literatuur spat van zijn brieven af', aldus het voorwoord van dit boek. Het aantal vermeldingen van kunstwerken in Van Goghs correspondentie is geturfd: meer dan 1.100 werken van beeldende kunst, ongeveer 300 titels van boeken en tijdschriften. Daarnaast had hij nog een collectie aangelegd van ongeveer 1.700 prenten en reproducties (de laatste grotendeels geknipt uit tijdschriften).

Uit deze hoeveelheid heeft men gepoogd Van Goghs 'Musée imaginaire', zijn 'werkvoorraad' aan beelden en voorstellingen, te reconstrueren. In de gelijknamige tentoonstelling, gehouden in de eerste helft van dit jaar in het Van Goghmuseum, was een keuze uit Van Goghs visuele inspiratiebronnen verenigd met de resultaten daarvan in zijn werk. De combinatie van voornamelijk negentiende-eeuwse Franse schilderkunst, zeventiende-eeuwse Nederlandse meesters en Japanse prenten, bijeengebracht uit collecties uit alle windstreken, leverde een boeiend maar ook zeer heterogeen beeld op. In de bijbehorende catalogus *De keuze van Vincent* wordt het onderliggende patroon van Van Goghs voorkeuren onderzocht.

Hoewel zijn arsenaal aan beelden in de loop der tijd ontwikkeld en uitgebreid werd, onder andere door contacten met eigentijdse avant-gardistische kunstenaars, blijken er toch duidelijk constanten in aan te wijzen. Vóór alles hield Van Gogh vast aan een 'realistische grondhouding', het uitgaan van of soms worstelen met de natuur als basis voor de kunst, tegenover de meest recente symbolistische en abstraherende tendensen van zijn tijd op het gebied van kunst en literatuur. Zijn bewondering voor oude meesters en voor, door anderen als gepasseerd beschouwde, Franse romantici en realisten – van Delacroix en Ary Scheffer tot Courbet, Meissonier en Daubigny – bleef onverminderd. Hetzelfde geldt voor zijn literaire smaak.

De sleutel hiervan wordt niet alleen gezocht in de kunstopvattingen van Van Gogh, maar ook in zijn onevenwichtige psyche, die hem naar troost en vaste verankering in de realiteit zou doen verlangen zoals blijkt uit uitlatingen in zijn brieven. Een andere

belangrijke factor was zijn geloofsovertuiging: een modern, maatschappelijk bewogen protestantisme, niet gericht op het bovennatuurlijke en het mystieke maar op de navolging van Christus in bekommernis met het nederige aardse bestaan. In onder andere het werk van Rembrandt, Millet en Jozef Israëls zag hij eenzelfde religieuze grondhouding gestalte gegeven.

De keuze van Vincent is geschreven door diverse Van Gogh-onderzoekers en leunt daardoor soms sterk aan tegen hun recente publicaties. Dit is zeker geen nadeel: het resultaat is een boeiend overzicht van de actuele stand van onderzoek vanuit verschillende invalshoeken, tot een homogeen geheel samengesteld.

Lieske Tibbe

Ileen Montijn, *Naar buiten! Het verlangen naar landelijkheid in de negentiende en twintigste eeuw*. Amsterdam: SUN, 2002. 205 p. ISBN 90-5875-079-5. € 19,50.

Waar komt toch de hunkering van de stedeling naar het platteland vandaan? In haar boek *Naar buiten!* gaat historica en publiciste Ileen Montijn in op deze nog immer actuele vraag. Zij belicht de trek naar buiten in de negentiende en twintigste eeuw, waarbij de nadruk ligt op de populariteit van het landelijk wonen in deze periode.

Het boek heeft de vorm van een drieluik. In het eerste deel schetst Montijn de brede achtergrond van het verlangen naar landelijkheid en worden denkbeelden over de stad, het land en de buitenlucht belicht. Uiteenlopende onderwerpen zoals de afkeer van de grote stad, de belangstelling voor de natuur, het ontstaan van forensisme, lyrische publicaties over 'ons mooie land' en de bouw van tuinsteden, openluchtscholen en zomerhuizen passeren de revue. Met treffende voorbeelden laat Montijn zien hoe de trek naar buiten, vanouds een teken van welvaart, werd omkleed met ideeën over moraal, opvoeding en gezondheid. Ook de veranderingen die de trek naar buiten veroorzaakten, waaronder een ingrijpende wijziging in de verhouding tussen stad en platteland, worden in beeld gebracht. In het vervolg van het boek worden twee aspecten van het verlangen naar landelijkheid meer in detail behandeld. Het tweede deel is gewijd aan het verlangen van de gewone man om ook in het groen te wonen en de afkeurende en bevoogdende reactie van de elite op het ontstaan van semi-landelijke tuindorpen en buitenwijken voor de massa. Montijn laat hier zien dat de hedendaagse kritiek op Vinex-wijken en *suburbia* een lange traditie kent. In het laatste deel van het drieluik wordt de ontwikkeling van de boerderij tot een woonideaal gevolgd. Landhuizen in chaletstijl, idyllische cottages, woonboerderijen en 'boerderettes' zijn slechts enkele van de vele voorbeelden van landelijke architectuur waarvoor de boerderij als inspiratiebron diende.

Montijn geeft de lezer in een luchtige, essayistische stijl inzicht in de achtergronden en uitingsvormen van het landelijk wonen in Nederland. De invloed van ideeën en initiatieven uit het buitenland wordt hierbij niet vergeten. Door het veelvuldig gebruik van passages uit bronnen als romans en tijdschriften weet Montijn de gedachtewereld achter het verlangen naar landelijkheid en het landelijk wonen te verduidelijken. De vormgeving van het boek, met foto's en tekeningen die nauw aansluiten bij de tekst, draagt hier ook aan bij. Overigens heeft deze studie, in tegenstelling tot de suggestie die

door de ondertitel van het boek wordt gewekt, voornamelijk betrekking op de periode na 1870 en wordt de eerste helft van de twintigste eeuw in verhouding uitgebreider belicht dan de naoorlogse periode. Verrassend in deze studie is de aandacht die Montijn besteedt aan relatief onderbelicht gebleven onderwerpen zoals de negentiende-eeuwse chaletstijl en de architect Herman van der Kloot Meyburg. Daarnaast geeft Montijn blijk van een ondogmatische benadering van de Nederlandse architectuurgeschiedenis en legt zij op verfrissende wijze verbanden met hedendaagse discussies rond landelijk wonen. Enige polemiek wordt hierbij niet geschuwd.

Willemien Roenhorst

De Hollandsche vertaalmolen. Nederlandse beschouwingen over vertalen 1820-1885. Verzameld en ingeleid door Cees Koster. 's-Gravenhage: Stichting Bibliographica Neerlandica, 2002. (Vertaalhistorie 5A). ISBN 90-71313-59-x. 162 p. € 14.
Een vorm van lezen. Nederlandse beschouwingen over vertalen 1885-1920. Verzameld en ingeleid door Cees Koster en Ton Naaijkens. 's-Gravenhage: Stichting Bibliographica Neerlandica, 2002. (Vertaalhistorie 5B) ISBN 90-71313-60-3. 140 p. € 14.

In *De Hollandsche vertaalmolen* heeft inleider Koster dertig beschouwingen samengebracht waarin negentiende-eeuwse auteurs min of meer uitvoerige bespiegelingen wijden aan eigentijdse vertalingen, vertalers en de vertaalpraktijk. De jongste betreft een fragment van een bespreking van Willem Kloos in *De Amsterdammer* van 15 april 1883 naar aanleiding van de metrische vertaling van *Lied van de klok* van Friedrich Schiller (*Das Lied von der Glocke*, 1800) door K. Ham. De oudste beschouwing is van de hand van Willem de Clercq die zich in 1824 in een bekroonde prijsverhandeling buigt over de contemporaine situatie met betrekking tot vertalingen. Met name de veelgehoorde klacht over de negatieve invloed van het Duits op onze taal noopt hem te bekennen, 'dat deze aanmerking veel waarheid bevat, vooral indien men onze taal niet slechts in de werken van eersten rang beschouwt, maar vooral in die geschriften, die, onder de naam van vertalingen uit het Hoogduitsch, hunnen loopkring bij de talrijke Leesgezelschappen, door onze Noordelijke Provincien verspreid, volbrengen, om, eindelijk, in de vergetelheid te verzinken, en in een volgend jaar door soortgelijke gewrochten weder opgevolgd te worden'.

Verder komen onder anderen W. Bilderdijk, B.H. Lulofs, J. Geel, M.P. Lindo, H. Tollens, S.J. van den Bergh aan het woord. Shakespeare-vertaler L.A.J. Burgersdijk legt in 'de enige substantiële proeve van openbare vertaalreflectie' van zijn hand verantwoording af over zijn manier van vertalen in de inleiding bij Shakespeares *Sonnetten* uit 1879.

In *Een vorm van lezen* is hetzelfde procédé gevolgd als in *De Hollandse vertaalmolen*. Deze keer zijn er negentien stukken opgenomen waaronder nog drie uit de negentiende eeuw: van A.G. van Hamel, van Lodewijk van Deijssel en van J.N. van Hall. De laatste formuleert anno 1897 volgens de inleiders een definitie 'die nu ook nog als *mainstream* kan gelden: "Men verlangt van den vertaler stiptheid, een exact weergeven niet alleen

van den inhoud van het oorspronkelijke werk, maar ook van den vorm, den stijl, de kleur, voor zoover dit bij het verschil van taaleigen mogelijk is".'

Met de verschijning van de *De Hollandsche vertaalmolen* en *Een vorm van lezen* is de zevendelige reeks Vertaalhistorie, lopend van de Middeleeuwen tot 1946, compleet.

Berry Dongelmans

Peter J.H. van den Berg, *Welkom in 't leven. Een beschrijving van het geïllustreerde tijdschrift* Eigen Haard *1875-1941.* Amsterdam: Cramwinckel, 2003. 202 p. ISBN 90-757-27-607. € 25. Ook verschenen als proefschrift Universiteit van Tilburg.

Wie de tweedelige (618 en 502 pp.) vuistdikke biografische studie van J.W. Enschedé over A.C. Kruseman kent, komt in *Welkom in 't leven* niet heel veel nieuws tegen over deze negentiende-eeuwse Haarlemse uitgever van *Eigen Haard.* Toch is een flink deel van dit wat mager uitgevallen proefschrift aan hem en zijn uitgeverspoëtica gewijd, hoewel Kruseman zelf het blad al na drie jaar overdeed aan H.D. Tjeenk Willink. Dit alles met het oog op de beantwoording van de vraag met wat voor doel Kruseman precies het door hem gestarte geïllustreerde publiekstijdschrift *Eigen Haard* (1875-1941) op de markt bracht. Daarbij blijken, zo concludeert Van den Berg weinig verrassend, zowel commerciële als ideële motieven een rol te hebben gespeeld. Als progressief liberaal droeg Kruseman de volksontwikkeling een warm hart toe en vandaar het volkstijdschrift *Eigen Haard.* Voor een betaalbare prijs wenste hij en zijn compagnon Tjeenk Willink in elke huiskamer een tijdschrift te brengen 'waar aankweeking van den nationalen zin en ontwikkeling van smaak en kunstzin wordt gewaardeerd'.

Behalve naar Krusemans motivatie is Van den Berg ook geïnteresseerd in het redactionele beleid dat in de 66 jaar van het bestaan van *Eigen Haard* gevoerd is. Daaraan gekoppeld onderzoekt hij zowel de redactionele doelen en de bladformule die voor *Eigen Haard* werden ontwikkeld en welke veranderingen daarin in de loop van het bestaan optraden. Bij gebrek aan een archief van het tijdschrift neemt hij het blad zelf als basis voor zijn onderzoek en constateert aan de hand van verschuivingen in de aard en omvang van de diverse rubrieken een gewijzigd redactioneel beleid. De relatie tussen de (veranderde-veranderende) inhoud en de redactie wordt gelegd door van alle redacteuren die voor korte of langere tijd aan het blad verbonden zijn geweest de doopceel te lichten. Het netwerk dat Van den Berg daardoor blootlegt geeft een interessante en boeiende inkijk in het wie-kent-wie-circuit uit de desbetreffende periodes en het is deze reconstructie die aan zijn studie de grootste charme geeft.

Voor het overige worden er veel verschillende rubrieken geteld: 'Levensschetsen en portretten', 'Schetsen, verhalen en andere letterkundige bijdragen', 'Openbare werken, fabriekswezen, openbare en bijzondere instellingen en gebouwen', 'Geschiedenis, aardrijkskunde, plaats- en reisbeschrijving', 'Natuur- en werktuigkunde', 'Opstellen van gemengden inhoud' en 'Kunstplaten'. Afhankelijk van het jaar en de periode vertonen deze rubrieken procentuele schommelingen, maken ze plaats voor andere rubrieken of worden ze uitgebreid met nieuwe. Rond de Eerste Wereldoorlog bijvoorbeeld door

'Oorlogsnieuws'. Het is in deze tijd dat de meest duidelijke redactionele breuk zichtbaar wordt. Vanaf jaargang 1918 krijgen kunst en cultuur een meer prominente plaats en verdwijnt de informatie over ontwikkelingen op wetenschappelijk gebied – nog een van Krusemans uitgangspunten – naar de achtergrond. *Incompatibilité des humeurs* tussen de toenmalige uitgever en de redactie lag hieraan ten grondslag.

Het is jammer dat door de grote aandacht voor Kruseman andere aspecten van het blad niet of nauwelijks belicht zijn, bijvoorbeeld de aard en de functie van de illustraties. Want behalve dat ze illustreren en fixeren, interpreteren ze op een heel eigen wijze een kwart van de negentiende eeuw. En ook over de reikwijdte en implicaties van het feit dat het om een 'volks'blad ging, had ik wel wat meer willen lezen. Op welke wijze het 'volk' met alle nieuwe ontwikkelingen op diverse gebieden kennis maakte, blijft eveneens onbesproken. Duidelijk is dat de toepassing van een modern begrip als 'bladformule' op een negentiende-eeuws tijdschrift op de manier waarop Van den Berg het heeft geoperationaliseerd niet heel veel inhoudelijke zoden aan de dijk zet. En daar ging ook Kruseman tenslotte toch om.

Berry Dongelmans

R. Effert, *Volkenkundig verzamelen. Het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden en het Rijks Ethnographisch Museum, 1816-1883.* [S.l., s.n.], 2003. Diss. Leiden. Niet in de handel. In 2004 verschijnt een Engelstalige editie in de reeks Mededelingen van het Rijksmuseum voor Volkenkunde.

Er is de laatste tijd flink gesleuteld aan het beeld van koning Willem I. De koopmankoning wordt nu ook erkend als weldoener van kunsten en wetenschappen. In het proefschrift van Ruud Effert ontmoeten we hem als bevorderaar van de toen nieuwe wetenschap van de volkenkunde. Nadat in 1816 het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden (KKvZ) was opgericht droeg hij schilderijen, vaderlandse oudheden en kostbare ethnografische voorwerpen uit eigen familiebezit over aan de staat. Het accent van dit museum kwam al gauw te liggen op de etnografie, dankzij schenkingen en gerichte aankopen, hoofdzakelijk in Japan. Dat er na 1830, toen de geldkraan voor kunst werd dichtgedraaid, wel etnografica werden aangekocht kenmerkt de symbolische bijbetekenis van het KKvZ. Met deze unieke verzameling kon Nederland zich profileren als een belangrijk handelsimperium.

De studie *Volkenkundig verzamelen* is op de eerste plaats bedoeld om een leemte op te vullen in de geschiedenis van het institutioneel verzamelen in Nederland. Aan de hand van veelal nog niet eerder bestudeerde archiefstukken beschrijft Effert uiterst secuur de collectievorming van het Kabinet van Zeldzaamheden, zijn huisvesting en tentoonstelling op drie verschillende locaties: het Mauritshuis en een zaal op het Binnenhof in Den Haag, en een huurpand in Leiden waar de collectie Von Siebold was ondergebracht totdat hiervoor in 1864 het Rijks Ethnographisch Museum werd opgericht. Inmiddels was de toestand van het KKvZ onhoudbaar geworden, niet alleen vanwege de behuizing maar ook omdat het nog altijd encyclopedisch karakter van de verzameling niet meer strookte met de specialisatie in de wetenschap. Bij de opheffing in 1883 werden de 'zuiver etnografische' objecten samengevoegd met de collectie Von Siebold, de rest kwam

terecht in het nieuwe Nederlandsch Museum van Geschiedenis en Kunst of werd verruild – een voor de geschiedenis van het etnografisch verzamelen hoogst ongelukkige operatie.

Voor de opzet van dit boek is gekozen voor een parallelle synchronie. De dreigende eentonigheid van zo'n aanpak weet Effert steeds te vermijden door goedgekozen citaten die de betrokken personen, hun individuele karakters en onderlinge kleine vetes tot leven brengen. Er zijn voornamelijk drie partijen in het spel. De overheid, die wel aankopen doet, maar beknibbelt op tentoonstellingsruimte en personeel, kortom geen beleid ontwikkelt. Dan de ijverige verzamelaars, J. Cock Blomhoff, J. van Overmeer Fisscher en de beroemde Von Siebold, respectievelijk als opperhoofd, pakhuismeester en arts werkzaam op de Nederlandse handelspost Deshima. Zij stelden hun verzameling naar eigen goeddunken samen en betaalden die uit eigen zak, maar wel met vooruitzicht op overname door de staat. Tussen 1827 en 1837 werden drie Japanse collecties aangekocht voor het KKvZ. Met verve ruimt Effert het misverstand uit de weg dat het etnografisch verzamelen bij ons geworteld is in het kolonialisme. De etnografische belangstelling voor de wingewesten begon eerst omstreeks 1860. Als derde partij zijn daar de museumdirecteuren, R.P. van de Kasteele van het Haagse Kabinet, en C. Leemans van de Leidse dépendance. Zij hadden behalve roem voor het vaderland ook de bevordering van een vergelijkende volkenkunde op het oog. Dit ideaal ging echter verloren in een geworstel met overvolle tentoonstellingsruimtes en zoekgeraakte documentatie. Het is de verdienste van Effert dat hij de visies van deze heren weer boven water heeft gehaald. Op overtuigende wijze toont hij aan dat Von Siebold heeft geprofiteerd van hun inzichten, als ook van de collecties en ordeningssystemen van de twee Nederlandse verzamelaars. Hij zal voortaan zijn roem met hen moeten delen.

Eveline Koolhaas

J.M.A. Maenen, *De invoering van het metrieke stelsel in Nederland tussen 1793 en 1880. Aspecten van een beschavingsproces.* [Z.p.], cop. 2002. Diss. KU Nijmegen; VIII, 309 p. ISBN 90-9016218-6. Prijs niet bekend.

Wennen aan de euro is één ding, de invoering van het decimale metrieke stelsel in Nederland is een moeizaam proces geweest dat soms tientallen jaren heeft gesleept. Ze kwam tot stand tijdens de Franse Revolutie en werd in Nederland bij wet van 21 augustus 1816 per 1 januari 1820 ingevoerd. Er was echter een groot verschil tussen de wettelijke en de praktische uitvoering van deze verandering. Men voerde de nieuwe maten en gewichten in fasen in, te beginnen met de lengtematen en gewichten, gevolgd door de verschillende inhoudsmaten. Voorlichting aan de bevolking en de handel geschiedde met behulp van herleidingtabellen en boekjes waarin het metrieke stelsel werd besproken. Vanaf 1 januari 1817 waren de scholen begonnen met het onderwijzen van het nieuwe systeem.

De kleinhandel bleek evenwel het grootste obstakel voor de invoering van nieuwe maten en gewichten, speciaal bij de verkoop van losse producten. Tot 1823 werden handelaren en winkeliers die de wet overtraden met rust gelaten; daarna bracht justitie ze voor de rechter. Het vonnis bestond meestal uit een boete van tien gulden en inbeslagname van de gevonden oude maten en gewichten. Ook waren er problemen in

andere sectoren, zoals de medische wereld, de internationale handel die speciaal in Amsterdam was gevestigd en in verschillende takken van nijverheid. Ondanks soms hardnekkige weerstand was vanaf de invoering het rekenen gemakkelijker en in het hele land waren alle maten en gewichten hetzelfde. Op de vraag of de tijdgenoot na de invoering van de nieuwe maten en gewichten alles als groter, langer en zwaarder ervoer, zoals de euro alles duurder gemaakt lijkt te hebben, krijgen we geen antwoord. Een aantal bijlagen met contemporaine documenten die te maken hebben met de invoering van het metrieke stelsel completeren deze nuttige studie.

Het boek is als pdf.bestand kosteloos te raadplegen op <http://webdoc.ubn.kun.nl/mono/m/maenen_j/invovahem.pdf>, september 2003.

Berry Dongelmans